

Rietschuivers en Brillendozen

CENTERBOARDS VAN SCHEEPSWERF HET JACHT VAN N A BERNHARD TE AMSTERDAM, PERIODE 1880-1900

Tekst Jaap Bernhard

Yum Yum op het IJ

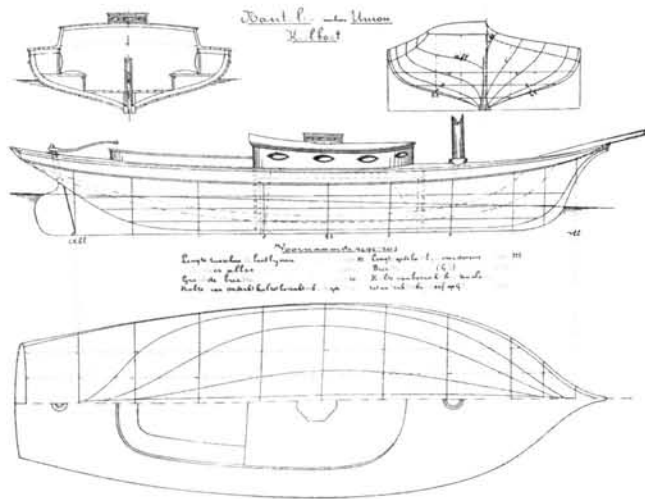
Op een zonnige dag, het is de tweede helft 19e eeuw, verschijnt bij wedstrijden op het IJ in Amsterdam een eigenaardig jachtje aan de start. Het is rank en laag, met een sierlijke zeeg en een rechte voorsteven. De lange gaffel, giek en jagerboom bieden ruimte aan een wolk van zeilen.

In de lichte wind maakt het scheepje een verbazingwekkende snelheid. Aan boord wordt hard gewerkt op schoten, zwaard en ballast. De tegenstand bestaat uit de snelste boeiers van het land. Ze worden gedeklasseerd tot ploegende werkpaarden. Een nieuwe klasse is geboren: de Centerboard. Een energieke Amsterdamse scheepsbouwer ziet de kansen voor zijn bedrijf.

CENTERBOARDS

De eerste Nederlandse centerboard, de *Nautilus*, kwam in 1846 per schip uit de USA. De Amerikanen zeilden al langer met deze 'sandbaggers' voor de oostkust hun wedstrijden, in beschut en ondiep water. In tegenstelling tot de grote kotters en schoeners waren Centerboards geen speeltjes van de rijken. Kroegbazen op de kade waren de exploitant. De bemanning bestond uit potige werklui. Zware zakken met ballast moesten bij iedere wending van boord naar boord. Grootzeil, fok en jager werden hand over hand doorgehaald. Vooraf aan de wedstrijd werd er gewed. Na de wedstrijd werd er gedronken.

Dit scheepstype kreeg na enige tijd navolging in Nederland. We mogen aannemen dat er in Holland en Friesland beschaafder werd gezeild. De wedstrijden waren hier van de zeilverenigingen en niet

Lijnenplan van de Nautilus voorheen Union L o a 9 40 m l w l 7 80 m
breedte 3 10 m diepgang 0 64/2 40 m/met zwaard

van het volk van de kade Niettemin zal ook in Nederland ver schil hebben bestaan tussen de wereld van de statige boeier en de zeilers van de onorthodoxe racemachines een boeier heette *Elisabeth*, een centerboard heette *Yum Yum* Bijnamen als 'brillen doos' en 'rietschuiver' spreken voor zich

De zeewaardigheid van de ranke centerboards was nihil Gezien het schrale voorschip zal zeilen voor de wind in alle omstandig heden gevaarlijk zijn geweest Op de plassen van Holland en Fries land was de centerboard niettemin in zijn element Met wat fan tasie is er enige verwantschap te zien met de klassieke Hollandse jachten met hun geringe diepgang en zwaarden Maar waar de Hollandse jachten waren afgeleid van degelijke beroepsschepen met laadvermogen, was de centerboard enkel ontwikkeld voor sport en snelheid

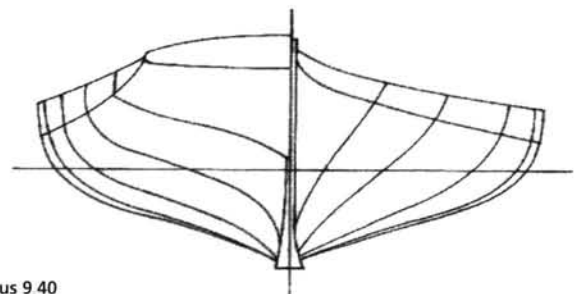
SCHEEPSWERF HET JACHT

In Amsterdam, aan de Lijnbaansgracht lag de bloeiende scheeps werf Het Jacht van N A Bernhard (zie ook SdZ 1993 6) Hier werden in de periode 1880 1900 zowel de klassieke boeier als het scherpe jacht met succes gebouwd Bernhard had op zijn werf de ruimte om te experimenteren en kwaliteit te leveren Een con stante stroom van beroepsschepen vormde een solide basis voor zijn bedrijf Voor zijn overlijden werd op de werf aan de Lijn

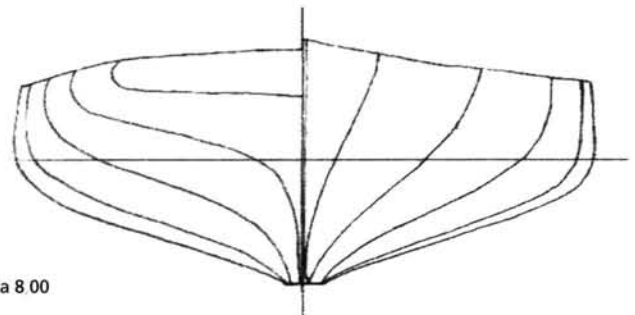

baansgracht de duizendste dekschuit te water gelaten Daarnaast werden aannemersmateriaal, beroepsschepen en bruggen ge bouwd, steeds vaker in staal Anders dan de Friese jachtbouwers had Bernhard de stap van ambacht naar industrie al gemaakt Zijn bedrijfsvoering was professioneel en efficiënt Waar Van der Zee in Friesland nog bouwde op het oog, werden de jachten aan de Lijnbaansgracht vooraf getekend en gecalculeerd De klant wist vooraf wat hij kreeg, wanneer hij het kreeg en wat het ging kosten Het ontwerp van de jachtjes werd uitbesteed bij een tekenaar van naam Personeel werd zonnig geronseld in de noordelijke pro vincies Tuigen gebeurde bij de firma Schouten in Gouwsluis Bij aanbestedingen kon Bernhard op deze manier scherp inschrijven Met deze troeven was Nicolaas Adrianus Bernhard voor de klas sieke jachtbouwers een nieuwe en gevaarlijke concurrent Hij veroverde zich binnen enkele jaren een plaats op de markt voor boeters en Friese jachten In vijftien jaar bouwde hij ten minste tien boeters, waarvan er nog twee varen (de *Ludana* en de *Phoenix*) Hij had het voordeel in Amsterdam te zitten, waar het geld rondging De zeilvereniging Het IJ was zijn vaste klanten kring Zijn broer Harmen was daar vooraanstaand lid en een geduchte wedstrijdzeiler, maar ook actief op de werf

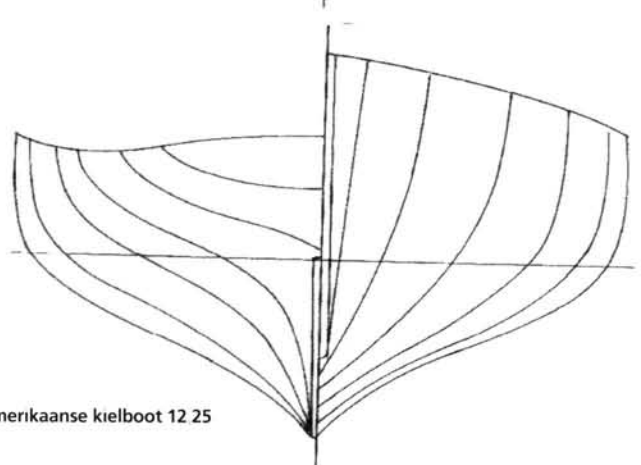
Bernhard was niet eenkennig Naast boeters, Friese jachten en jotters bouwde hij vanaf 1884 ook centerboards Dit leidde tot

Nautilus 9 40

Sylvia 8 00

Amerikaanse kielboot 12 25

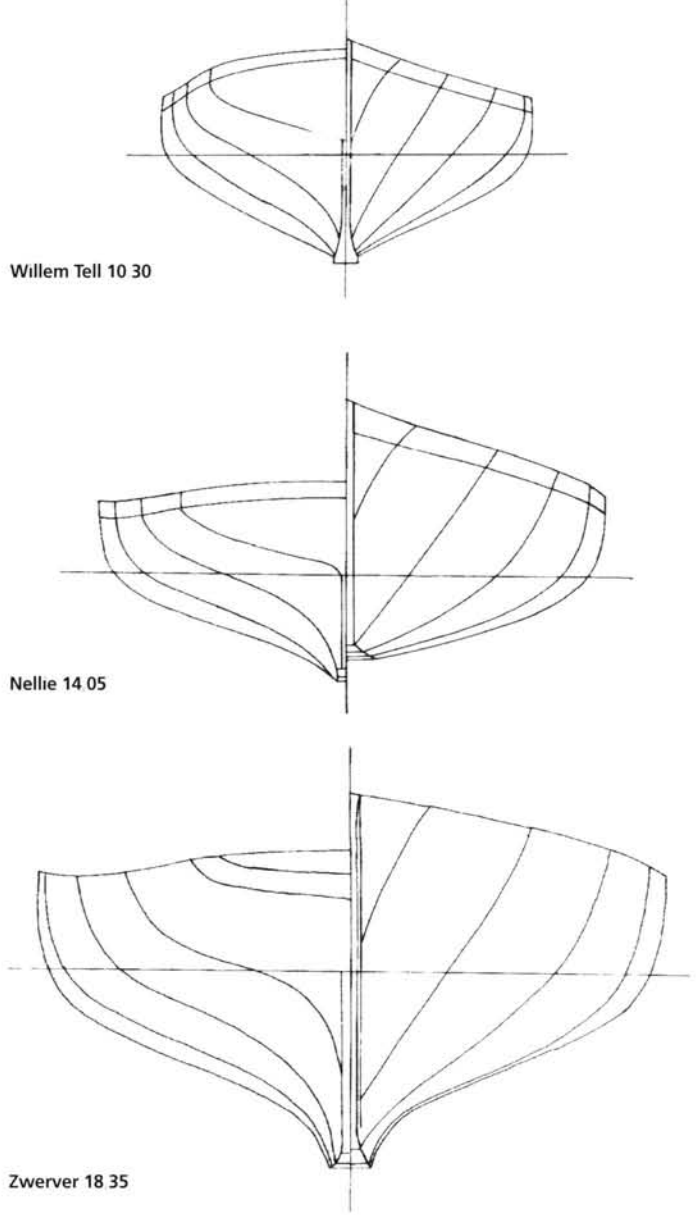
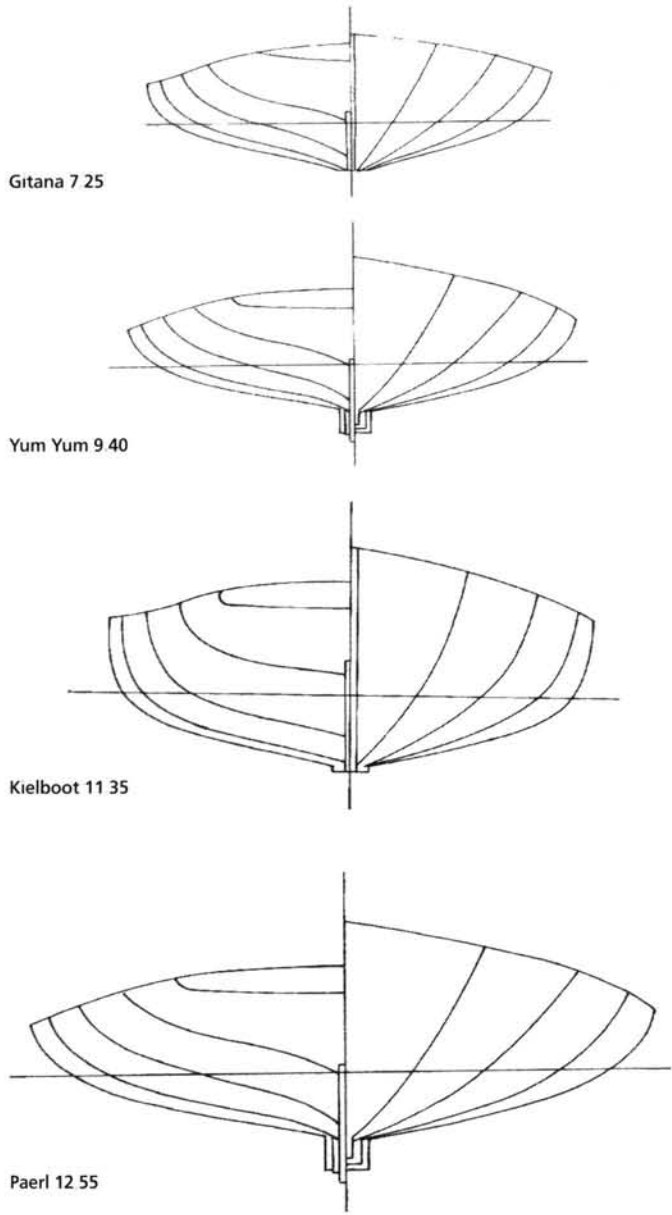
Ontvangen van de *Maatschappij Eensgezindheid* opriecht 13/6 90
 de *Tomma van Zeventien* gelden
 voor ~~aan~~ *Wijfgebouwd* en *inrichting* van mijn aandeel
 in f100 - *invoengemelde Maatschappij*
 Amsterdam

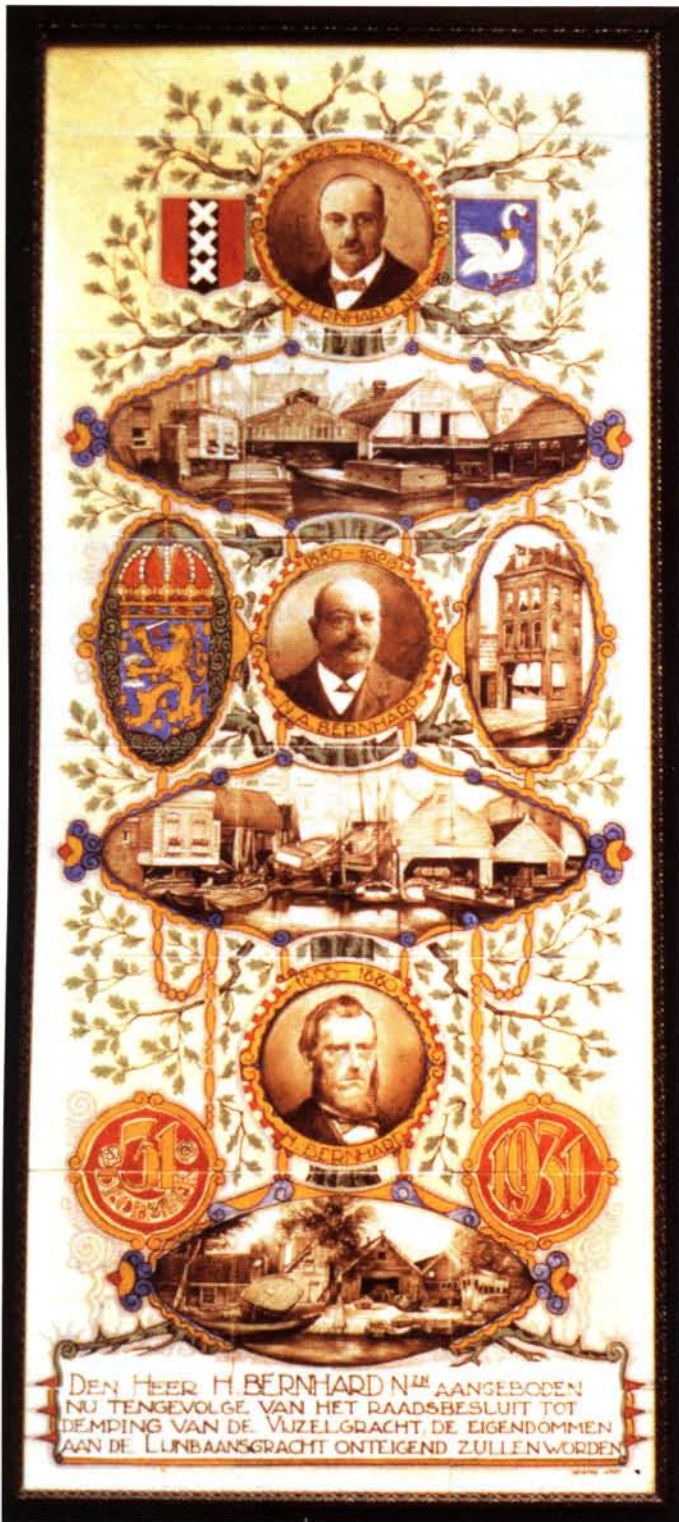
De Regge 17/2
 Beget f 0 05

H. Bernhard
 den 17/2 1900

een aantal snelle en sierlijke midzwaardjachten, in die tijd ook wel aangeduid als 'kieljacht'. Dit nieuwe scheepstype stierde van af toen ook zijn briefhoofd. Van geen enkele centerboard van Bernhard is het origineel

bewaard gebleven. Een voorbeeld is wel de houten *Wilhelmma*, te zien in de schepenhal van het Zuiderzeemuseum in Enkhuisen. De *Wilhelmma* zou rond 1890 in Amsterdam zijn gebouwd, maar waarschijnlijk bij een andere werf. Bernhard was bepaald niet de

Het geëmailleerde regeltablau is op 31 12 1931 door de gemeente Amsterdam aangeboden aan Harmen Bernhard de derde en laatste generatie van de scheepsbouwers aan de Lijnbaansgracht

enige bouwer van centerboards. In Friesland wordt in ieder geval de pionier Van der Zee genoemd. Maar ook in Amsterdam en elders in Holland waren werven actief, zoals Smit in Kinderdijk. Van de jachten uit de periode 1880-1900 is niet zeker dat ze alle werkelijk bij Het Jacht zijn gebouwd. Het werfarchief werd pas na 1900 geïnventariseerd en op orde gebracht. Eventuele fouten die toen zijn gemaakt, zijn soms niet te achterhalen. De sterkste

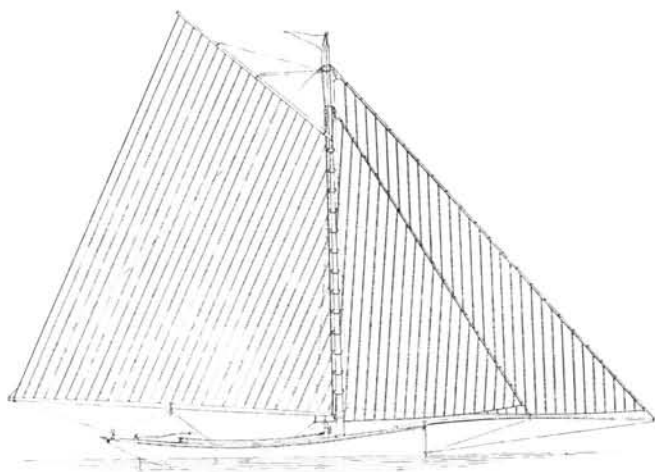
Foto genomen vermoedelijk rond 1898 op de werf te Amsterdam VI n r Bertus Christiaan vader N.A. Willem (ernaast) Herman (erboven) Moeder Johan Nicolaas (zittend) Adriaan

bewijsstukken voor de bouw zijn foto's en de vermeldingen in startlijsten en wedstrijduitslagen. Maar met de overige ontwerpen en modellen ligt dat anders. Aanbesteding verliep in Amsterdam vaak via inschrijving op biljet. Het is denkbaar dat ontwerpen soms al vooraf en vergeefs werden uitgewerkt. Niettemin lijkt tenminste een tiental jachten ook werkelijk te hebben gezeild. De bekendste bij scheepswerf Het Jacht gebouwde centerboard was zonder concurrentie de *Yum Yum Yum Yum* werd gebouwd voor Koll, en later gezeild door KZRV voorzitter Six. *Yum Yum* nam deel aan vele wedstrijden in Holland en Friesland. Het in 1885 gebouwde jacht won regelmatig de prijzen en ging daar tot op hogere leeftijd mee door. Een medaille van wedstrijden van De Zevenwolden, te Lemmer in 1910, is bewaard gebleven in het Fries Scheepvaartmuseum.

TWEE TYPEN

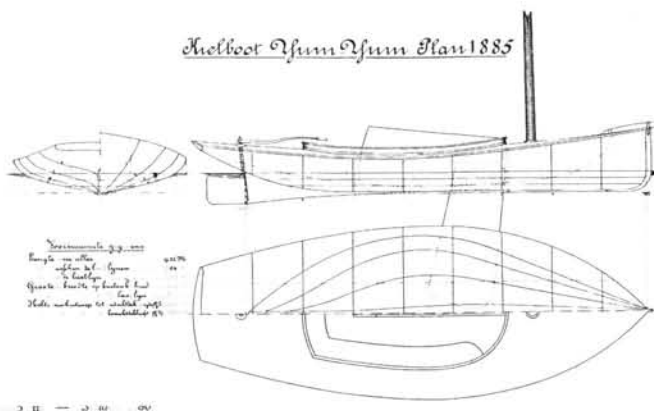
Bij nadere beschouwing zijn de centerboards van Bernhard te onderscheiden in twee typen: de 'zuivere wedstrijdjachten' en de 'grotere kajuitjachten'. Beide typen zijn op snelheid gebouwd, maar er zijn onderscheidende kenmerken.

Van deze jachten trokken de zuivere wedstrijdjachten als gezegd de meeste aandacht. De *Yum Yum* was de eerste, de bekendste en waarschijnlijk de beste. Zij was een zuivere verwant van de Amerikaanse 'skimming dish'. Het raspaardje had een rechte voorsteven, de lengte was 9,30 meter over dek en 8,04 meter op de waterlijn bij een breedte van 3,50 meter. De holte van de romp was zeer gering en het jacht had geen kimmen. De lijnen voor en achter waren concaaf en de waterverplaatsing was minimaal. Het grote zwaard was vanaf het draaipunt 2,75 meter lang en dat was tevens de maximale diepgang. Als wedstrijdjacht had de *Yum Yum* geen roef. Bij licht weer werd een tuig gevoerd, bestaande uit grootzeil, topzeil, fok, jager en een

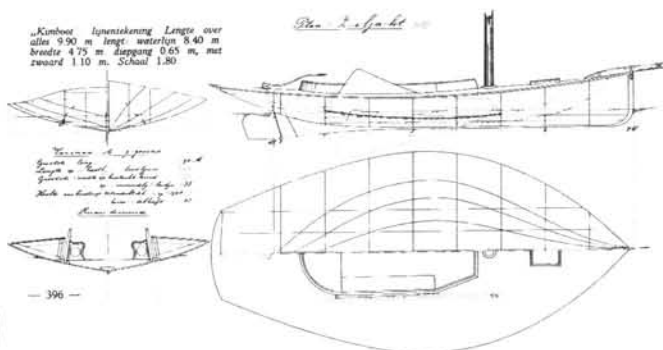

Zeilplan Yum Yum Grootzeil 67,3 m² fok 26,4 m² kluiver 39,5 m²
totaal 133,2 m²

Kielboot Yum Yum Plan 1885

Lijnenplan Yum Yum 1885 Lo a 9,22 m | w | 8,24 m breedte 3,45 m
diepgang 0,65/2,75 (m zwaard)

Lijnenplan zeiljacht 1888
Kimboot Lo a 9,90 m | w | 8,40 m breedte 4,75 m
diepgang 0,65 m/1,10 (m zwaard)

'bezaan' op spieren achter het grootzeil bij elkaar besloeg dit 135 m² of meer. Tot ditzelfde type behoren ook de latere *Paerl* (een zuivere vergroting van de *Yum Yum*) en de *Gutana* (een zuivere verkleining).

De latere *Waterlelie* (*Venti Poeh*) was een variant met klipperboeg. *Venti Poeh* werd voor eigen rekening gebouwd om te zeilen voor een prijs, uitgelooft door een lid van de Koninklijke Zeil en Roei Vereniging, conform De Nederlandse Sport nummer 59, op 2 december 1893.

Bernhard bouwde ook grotere kajuitjachten voor de wat rustiger zeiler die de ruimte zocht. Deze jachten waren dieper, smaller en hadden scherpere kimmen. Er was een sierlijke klipperboeg en er was een kajuit. De kajuit was bij de kleinere jachten naar huidige maatstaven hoog. De behoefte aan comfortabele binnenhoogte was in feite niet te verenigen met de geringe holte van de romp. De *Nautilus*, de eerste gedocumenteerde centerboard die Bernhard in 1884 bouwde, is niet in alle opzichten een geslaagd ontwerp.

Bij de latere, grotere jachten waren romp en opbouw meer in evenwicht. De boeg werd hoger, de spiegel lager. Het grootste midzwaardjacht van N.A. Bernhard was de *Zwerver*, een kottergetuigde zuivere schoonheid van ruim 18 meter over de stevens. De *Zwerver* werd gebouwd voor Koll, die eerder bij dezelfde werf opdracht gaf voor de vergelijkbare *Nellie* (14 meter) en de racemachine *Yum Yum*.

De grotere jachten tonen sterke gelijkenis met de modernere kiel(midzwaard)jachten van het begin van de 20^e eeuw. Een ontwerp voor een 'Amerikaansche Kielboot' uit 1889 illustreert dit. Deze jachten zullen zich ook goed hebben gehouden bij tochten over groter water, zoals de Zuiderzee.

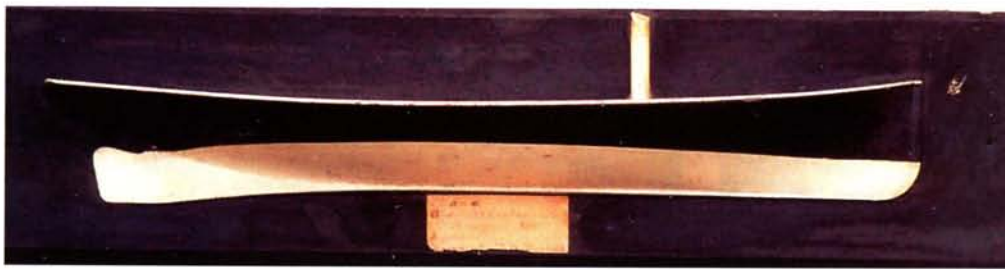
Een artikel van J. Loeff in de *Waterkampioen* van 1947 doet de suggestie dat de centerboard moet worden beschouwd als voorloper van het Europese scherpe kieljacht. Dit lijkt arbitrair. Aan het eind van de 19^e eeuw bestonden er al volop kotters en schoeners zonder midzwaard en met een scherpe romp. De types hebben zich naast elkaar ontwikkeld, met ieder hun eigen vaargebied. Er is wellicht wel een lijn te trekken van de centerboard naar de latere kleine een- en tweemans zwaardboten.

Zo lijkt het spantenplan van een 'Kielboot' van 11,35 m van Bernhard op het eerste gezicht wel op dat van een FD. Er zijn echter nog grote verschillen. De oude kielboot had achterin nog veel volume en voorin te weinig. De boot zal daarmee niet hebben geplaneerd. De romp zal dan ook te zwaar en de verplaatsbare ballast te beperkt zijn geweest. Een ontwerp van een spectaculaire kimkieler, eveneens beschreven in het artikel van Loeff, komt al dichter in de buurt.

HET ONTWERP

Vrijwel alle jachten van N.A. Bernhard werden blijkens correspondentie en signering ontworpen en getekend te zijn door H.L. van Breen, een begenadigd ontwerper, gevestigd in Den Haag. Van Breen maakte ook begrotingen en controleerde spantuitslagen. De rol van Van Breen was groot, al zal N.A. Bernhard bij het ontwerp ook zijn woordje hebben gedaan. Op tekeningen is te zien dat ontwerpen in tweede instantie vaak zijn gecorrigeerd. In de literatuur wordt - voor zover ik weet - aan de rol van Van Breen voorbij gegaan. Dit is intrigerend. Van Breen moet ook voor andere werven hebben getekend. Hier zijn mij echter geen sporen van bekend.

Van de centerboards is een reeks schitterende originele lijnenplannen en 'bestekken' (tabellen met de coördinaten voor de spantuitslagen) bewaard gebleven. Maar ook half- of volmodellen. Deze werden vervaardigd ter beoordeling van het ontwerp.

Halfmodel Paerl

Model kielboot 11 35 m

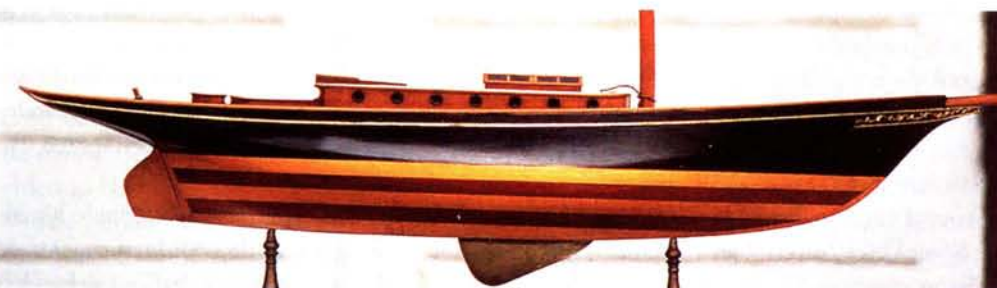
De waterlijnen van de Sylvia komen mooi tot hun recht

Halfmodel Sylvias

Model Zwerver licht gekanteld

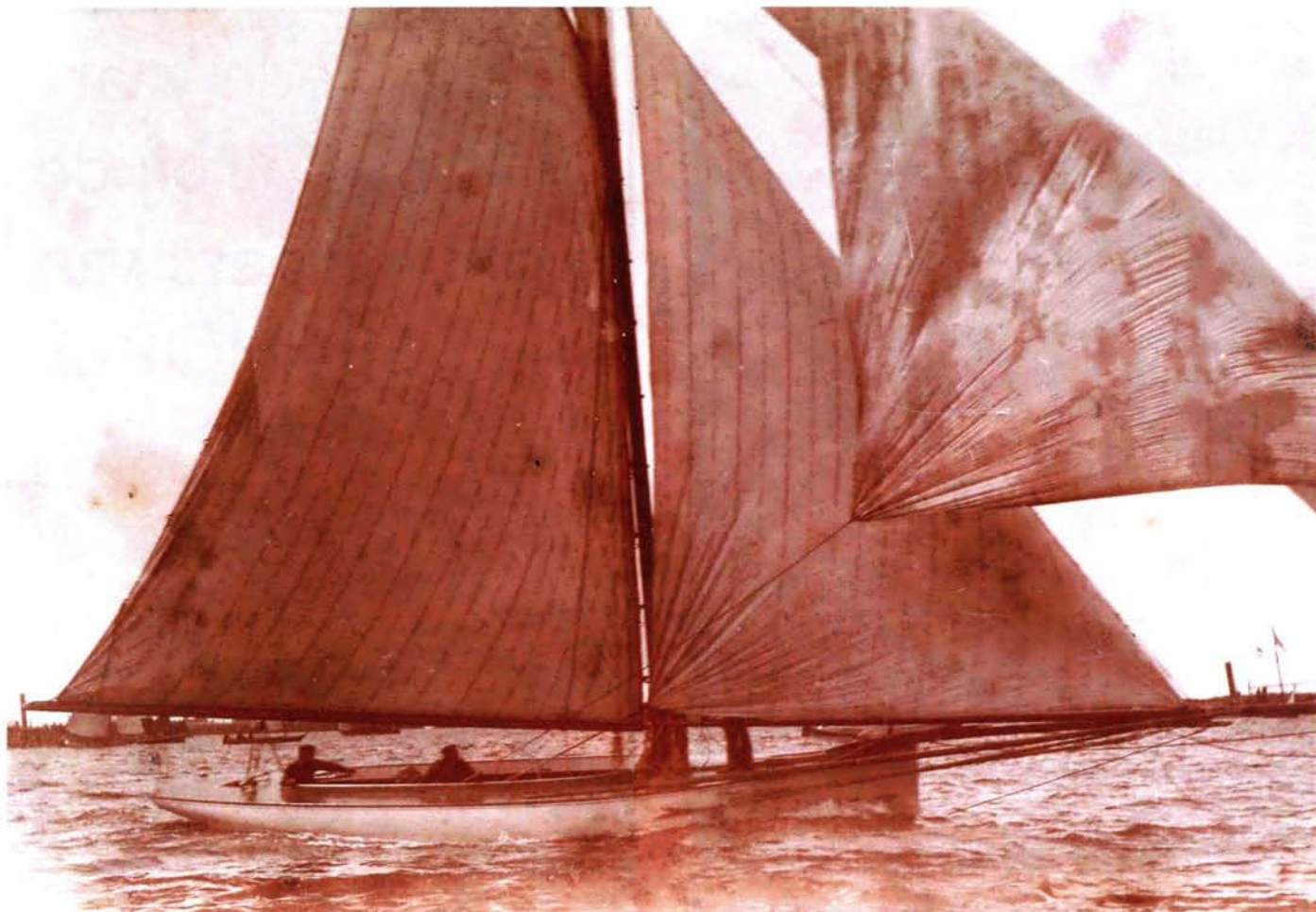

De Zwerver van opzij gezien

Het waren blokmodellen veelal op een schaal van 1:20. Vooral de gestapelde modellen van peren en mahoniehout zijn kunststukjes op zich. Deze bestaan nog van de *Nautilus*, de *Willem Tell*, de *Sylvia*, de *Zwerver* en de *Waterlelie*. De laatste twee zijn uitgevoerd als volmodel. In andere gevallen werd volstaan met een eenvoudig model uit een stuk (*Paerl*, Kielboot 11,35).

DE ERFENIS VAN EEN WERF

Ik herinner mij nog op de scheeps werf van mijn grootvader de hoge wand in de Pannenloods. Daar hingen de modellen in lange rijen boven elkaar. Onder een dekzeil lag de oude zwarte romp van de *Devil*, een centerboard van een kleinere klasse, eveneens gebouwd op deze werf. De bloeitijd van de werf was voorbij. Het was rond 1970. Korte tijd later werd de scheepswerf Het Jacht opgedoekt. Archief, tekeningen en modellen zijn aanvankelijk verspreid geraakt. Gelukkig zijn veel tekeningen en enkele modellen geschonken aan het Scheepvaartmuseum in Amsterdam. Later belandde een belangrijk deel van het werfarchief bij museumwerf Het Kromhout. Enkele stukken zijn in de familie gebleven: een paar ontwerptekeningen, foto's en modellen en een kleurrijk geëmailleerd tegeltableau. Het tableau toont drie generaties Bernhard met afbeeldingen van wat bekend stond als 'de ouwe werf'. Het tableau is op 31 december 1931 door de gemeente Amsterdam aangeboden aan Harmen Bernhard, de derde en laatste generatie van de scheepsbouwers aan de Lijnbaansgracht. Aanleiding hier voor was de onteigening van het werfterrein. De werf, ooit begonnen aan de rand van de polder, was ingeklemd geraakt in de stad. Scheepswerf Het Jacht werd in de 20^e eeuw voortgezet op een ruimere locatie in Nieuwendam,

Kielboot 11 35 op de Braassem bij wedstrijden Foto Ned Scheepvaartmuseum Amsterdam

thans Amsterdam Noord Daar werd de werf in 1973 definitief gesloten

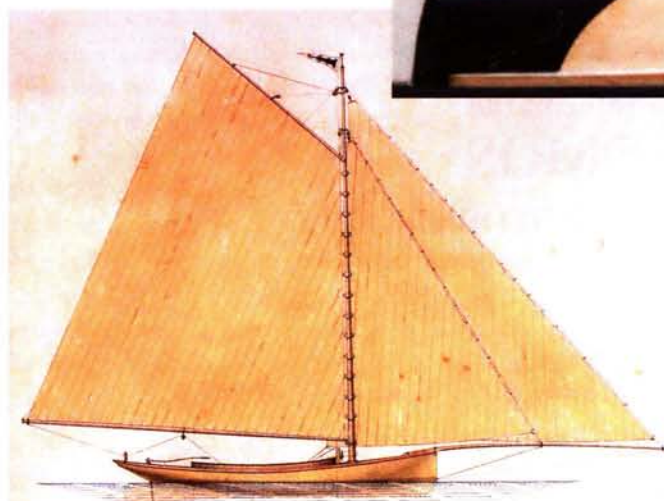
De Centerboards waren toen al lang van de Nederlandse plassen verdwenen Ze waren gebouwd om te racen, niet om te poetsen

Halfmodel kielboot 11 35

Onderaanzicht halfmodel Paerl

Zeilplan Willem Tell Foto Ned Scheepvaartmuseum Amsterdam

BRONNEN

- 1 Kiel en kimbooten in de Waterkampioen 1947
- De bakemat der Amsterdamse zolderschuit uit Ons Amsterdam 1949
- Boeiers door Vermeer 2004
- Archief scheepswerf Het Jacht depot museumwerf Het Kromhout
- Diverse tekeningen foto's en modellen depot van Scheepvaartmuseum Amsterdam en Fries Scheepvaartmuseum catalogus via maritiemdigitaal.nl
- Yachting's golden age 1880 2005 door Holm 1999

De auteur is geïnteresseerd in meer informatie over ronde en scherpe jachten die in de periode 1880 1900 door Bernhard aan de Lijnbaansgracht zijn gebouwd algemene informatie over centerboards uit deze periode en over de ontwerper H.L. van Breen